

ЦИТАТНІСТЬ ЯК ВИЯВ ДІАЛОГІЧНОСТІ В ЕКОНОМІЧНИХ ПРАЦЯХ ІВАНА ФРАНКА

Abstract. In the article citing as manifestation of the scientific language dialogism is observed. The main functions of the citation in the scientific text are determined. The manners of the citation marking and their functions in the economic works by I. Franko are investigated. The forms of the foreign speech reproduction in the analysed texts are described.

Key Words. The scientific language dialogism, foreign speech, explicit (citing) and implicit (reference to the author) forms, direct and indirect citing, dialogical relations.

Резюме. У статті розглянуто цитування як вияв діалогічності наукової мови. Визначено основні функції цитати у науковому тексті. Досліджено способи маркування цитат та їх функції у наукових працях І. Франка економічного профілю. Описано форми передачі чужої мови у досліджуваних текстах.

Ключові слова. Діалогічність наукової мови, чужа мова, експліцитна (цитування) та імпліцитна (покликання на автора) форми, пряме і непряме цитування, діалогічні відношення.

Науковий текст – це водночас і носій інтелектуальної інформації, і засіб наукового спілкування. Особливість взаємодії автора й читача у науковій комунікації визначає те, що науковий текст читають і сприймають не пасивно, а творчо, критично, тобто з певною реакцією, яку намагається передбачити автор. І тільки за умови повноцінної реалізації такого діалогу можна говорити про ефективність наукового спілкування.

Один із найпоказовіших текстових виявів діалогічності наукової мови – цитування, пряма і непряма мова. Їх розглядають у межах загальної проблеми діалогічності наукового тексту, що безпосередньо корелює з питаннями „чужої мови”, „чужого слова”. У лінгвістиці поняття „чужа мова” трактується як висловлення іншого суб’єкта, яке вносить у текст автор. Ступінь і форми входження „чужого” у новий текст можуть бути різними, а дистрибутивним параметром залишається його сприйняття як інтегрованого елемента.

У багатьох дослідженнях із проблем „чужої мови” цитування кваліфікується як різновид прямої мови. Зокрема, на думку І. Гальперіна, «термін „пряма мова” виник у зв’язку

з передаванням чужої мови. Фактично пряма мова є цитуванням» [Гальперин 1958: 200]. Як фрагмент „чужого” тексту, імплементований в авторський текст чи авторське висловлення, розглядає цитату І. Синиця [Синиця 2006: 217].

Крім *текстотвірної* і *референційної* (відсилання до тексту попередника), цитата виконує також *знакову* функцію [Минц 1973: 393]. Цей мінімальний перелік доповнюють виділювані дослідниками функції *авторитарна*, *орнаментальна*, *субститутивна* [Рогачевська 1989: 19], *авторитетна*, *доказова*, *оцінна* [Полубіченко, Андросенко 1989: 61], *діалогічна*, *риторична*, *інформативна* [Свойкін 2002: 102].

Наявність в авторському тексті відрізків чужого тексту не руйнує його цілісності і зв'язності. Це зумовлено тим, що чужа мова осмислена й підпорядкована концепції та комунікативному завданню авторського тексту – аргументовано довести правильність / неправильність того чи того наукового погляду, тези, позиції. У наукових текстах використання чужої мови регулярне й системне, оскільки вона засвідчує процес пізнавальних пошуків автора, який обов'язково супроводжує полеміка та апеляція до думок і теорій попередників. Це визначає основну функцію „чужої” мови у науковому тексті – комунікативно-пізнавальну (пор.: у художньому дискурсі вона виконує функцію естетичну, у розмовному – інформативну, в офіційно-діловому – констатувальну). Науковий текст вирізняє специфічний – *інтегративний* – рівень зв'язності, що зумовлений поєднанням двох (або кількох) контекстів. Саме на перетині цих контекстів відбувається нарощування змісту, який становить інформативно-комунікативну сутність наукового тексту [Баженова 1986].

У науково-економічних текстах І. Франка цитата є дослівним відтворенням фрагмента „чужого” тексту, формально відмежованого від тексту-реципієнта графічними засобами (лапками або шрифтом). Таке графічне виділення цитати маркує автономність „чужого” елемента, а також на рівні візуального сприйняття сигналізує про нелінійність, ментальну розірваність Франкового висловлення і не дає „чужому” фрагменту стилістично розчинитися в тексті-реципієнті. Величина інтегрованих цитатних фрагментів може бути різною: від одного слова (терміна, поняття) до розгорнутого висловлення. При цьому незалежно від ступеня розгорнутості цитата не порушує семантичної цілісності й зв'язності тексту.

„Чужа” мова в науково-економічних працях І. Франка відображає складний комплекс пізнавальних, соціальних, психологічних дій автора, відкрито або приховано вказує на інші носії знань, з якими знайомий, погоджується чи полемізує автор. Ці тексти представлені в експліцитній (цитування) та імпліцитній (посилання) формах. Цитування, у свою чергу, актуалізовані як прямі (думка І. Франка відокремлена від чужої мови) і непрямі („чужа” мова граматично пристосована до мови автора, підпорядковується їй і оформлюється переважно як підрядна частина складного речення).

Поширена форма представлення „чужої” мови в наукових працях І. Франка – пряме цитування, коли інший суб’єкт займає позицію активного комуніканта: *Капіталісти відразу схаменуться і скажуть своїм мулярам: «Хочеш 2 злотих на день?...»* (1, 73); *Міністр юстиції, граф Шенборн, відповів: «Мушу визнати, що висновки пана Мадейського з багатьох точок зору слушні...»* (2, 186); *В мові троновій, яку виголосив цісар при отворенні ради державної, були висказані також ось які слова: «Правительство лагодить внесок, щоби піднести спілкову організацію селянського стану і тим способом зробити один крок дальше до скріплення відносин сеї так важної і численної часті людності!»* (2, 243). Тут учасником діалогу виступає не автор тексту (він лише ретранслює чужу мову), а суб’єкт комунікації, який тимчасово виконує функцію адресанта. Пор. також уведення в авторський текст діалогізувальних висловлень окремих історичних персонажів (громадських діячів, педагогів, економістів, діячів греко-католицької церкви у Галичині) тощо: *Бо в тім житті справді тисячі й тисячі найрізніших відносин переплетені з собою і впливають на себе так, що, як говорять русини, «верхнього б’ють, а спіднього болить»* (2, 231); *Міністр юстиції, граф Шенборн, відповів: Мушу визнати, що висновки пана Мадейського з багатьох точок зору слушні* (2, 186); *Ксьондз Ст. Свежановський з парафії Липниці, до якої належать три села, що разом налічують близько 3500 осіб, пише: «У кожній громаді, що належить до парафії, вже нині панує великий голод»* (2, 190).

Проаналізований матеріал засвідчує активність уживання в науково-економічних творах І. Франка іншомовних (польських, німецьких, російських, латинських) цитат Вони засвідчують інтелектуалізм, широту мовних і позамовних знань автора і здебільшого вжиті в лапках: *«Яке немилосердне правительство!» – скрикнули, бачиться, ліберали-поляки, який «rzad sprzyjajacy krajowi», котрий, незважаючи на тягарі краю, не хоче нам дозволити вменшити йому тих тягарів!* (1, 116); *Це «in die Details eingehender Bericht» надто перекручує справу, про яку йдеться у спростуванні* (2, 198); *І книжка полетить до ста чортів з рук читаючого, і самому читаючому сім кіп лиха, що смів брати в руки таку «нигилистическую брошюрку!»* (1, 28); *Але все-таки в тій петиції починає неясно просвічувати думка, що треба якось улегшити долю підданих, хоч, розуміється, «bez naruszenia czyjej kolwiek (читай: szlacheckiej) własności i wolności»* (1, 93); *Патент цісарський ... звалив заразом цілий тягар індемнізації на Галичину, додаючи, що датки зі скарбу державного будуть давані «enter Vorbehalt des Ruckzahlungs Anspruches und unter einstweiliger Suspendirung der Ruckzahlung und Verzinsung der bisher gegebenen Vorschusse»* (1, 109). Також зафіксовано уведення іншомовних цитат у текст без лапок (переважно польською, латинською, французькою): *Отже, оту «посуху» автор спростування просто з*

пальця виссав, щоб довести нас *ad absurdum* (2, 198); А з тим *vivat propinasya! vivat indemnizasya propinasyjna!* (1, 406).

Часто І. Франко вводить у текст українські та польські народні приповідки та прислів'я, цитує фрагменти з народних пісень, що не властиво для сучасної наукової економічної мови: *«Bez pracy niema kolaczu»,* – каже стара приказка (1, 74); *можемо тепер сміло сказати до них: «Видите тріску в оці хлопа, а не видите поліна в своїм власнім»* (1, 194); *На те здивування нашої шановної нештетпельованої колежанки ми можемо відповісти народним прислів'ям «Казав циган: мій батько між двома хлібами помер: старого не було, а нового не дочекався»* (2, 203); *Вони числяться з фактами, основують свої програми на фактичнім стані, на конкретних потребах і нуждах живих людей, а не обходяться з ними так, як говориться в тій пісні, що «дід бабці купив капці, закороткі були, то втяв пальці»* (2, 298).

Також форма діалогізованих контекстів сприяє введенню у науковий текст структур і висловлень живої народної мови: – *Свате, – звертається він з плачем то до одного, то до другого селянина, – дай 50 центів і бери коня! // – А нащо мені, я й своїх коней не маю чим годувати, – відповідають йому. // – То дай 30 центів. // – Не дам. // – Дай 20 центів. // – І того не дам. // – То бери задарма. // – Ні, не візьму* (2, 184).

Діалогічна взаємодія можлива й між іншими осмисленими явищами, якщо тільки ці явища виражені в певному знаковому матеріалі [Бахтин 2002: 206-207]. Отже, як засоби вербалізації діалогічних відношень можемо розглядати не лише цитати, але й терміни, взяті у лапки, що в певному сенсі можуть розцінюватися як посилання або іншостильові вкраплення. Пор.: *Таким чином сформувався економічний закон, що називається «залізним законом Лассаля», за яким заробітна плата робітника лише не набагато більша або менша від суми, конче необхідної на прожиття* (1, 36); *«Дрібний майстер», правда, також є підприємцем, також має капітал у знаряддях* (1, 68); *... коли ще до того додати побіраючий податок «від руки»* (1, 80); *повинні були природним способом щезнути і всякі натуральні повинності мужиків зглядом попів, і то не тільки панщанна робота, але й данини, як «канонії», «скіпщина», «межне», «проскурне» і «jura stolae»* (1, 158); *Бо погляньмо далше, що приписують наші праводавці «имущему», а що «неимущему», то єсть слуги і зарубникові!* (1, 263).

Поширена форма передавання „чужої” мови – непряме цитування: *Ні, хоть і як недавня і вбога змістом наша «Дрібна бібліотека», коли лучалось чути від молодих людей, що «ми би радо купували і читали, та що ж, коли-бо як побачить який-небудь X-Y, то зараз біда»* (1, 29); *Автор брошури рішуче виступає проти розповсюдженого в нас останнім часом принципу, що «до витрат на загальні цілі треба залучати наступні генерації,*

оскільки і їм ці видатки приносять користь» (2, 235); *А до розумного господарювання, на думку автора, належить в першу чергу розуміння, що «підтримка окремих осіб іще мало робить для загального добра»* (2, 239). Адресантом текстової комунікації при непрямому цитуванні виступає автор тексту-джерела. Автор тексту-реципієнта займає в такій ситуації позицію інтерпретатора, тому непряме цитування можна характеризувати як аналітичну модель передання „чужої” мови. Непряма мова обов’язково супроводжується трансформацією змісту „чужого” висловлення.

У науковому тексті „чужа” мова (і в прямій, і в непрямій формі вираження), обов’язково супроводжується покликанням, тобто додатковим текстом, що містить інформацію про автора та джерело „чужої” мови. У цей спосіб виявляється така риса письмового наукового тексту, як комунікативна природа і спрямованість на адресата. Покликання налаштовують читача на паралельне текстового розгортання, містять інформацію, факультативну для сприйняття основного змісту тексту. У покликаннях, зафіксованих в аналізованих науково-економічних працях І. Франка, автор коментує свій текст, також націлює читача на осмислення метаконтексту науки: *Кождий пан може заложити залізну обручку на шию ... невольника, щоби міг його ліпше пізнати і бути певним, що йому не втече*²¹ / ²¹*Автор книжки «An Essay on Trade and Commerce» каже: «Під пануванням Едуарда VI взяли були англічани зовсім, здається, серйозно до піддвигнення мануфактур і забруднення бідних», і т. д. («An Essay on Trade and Commerce», London, 1770, стор. 5)* (1, 599).

Таку імпліцитну форма передання „чужої” мови спостерігаємо здебільшого тоді, коли автор звертається до іноземних джерел: *Одного року (1797 р.) вибрало воно з Галичини 20 000 рекрута ... та заборонило вивіз збіжжя за границю (Віслою й Саном), що творив досі головне джерело панських доходів*⁴ / ⁴*Див. про це W. Kalinka. Sejm czteroletni, t. II, część I, księga IV (wydanie czwarte. W Krakowie, 1895, с. 104-127). Порівняй також мою книжку «Громадські шпіхліри в Галичині 1784-1849 р.» (Українсько-руський архів, т. II, с. XXXII-XLIII)* (1, 90); *На сю останню фразу покладено в патенті особливий натиск, бо повторено її аж чотири рази: в §§7 і 11, у другім уступі § 7-го і в урочистім закінченні, де в конклюдії завзивається селянин до «незламної вірності і прихильності для нас і нашого правительства»*¹ / ¹*Патент сей у польськім перекладі напечатаний в урядовім виданні «zbiór ustaw prowincjonalnych» з р. 1848, стор. 38.* (1, 96); *З кінцем 1875 р. оцінив Marasse суму тих довгів на 140 міл.*² / ²*M. Marasse. Ueber die Verschuldung des gal. Grundbesitzes im J. 1875 (Statistische Monatsschrift, 1876)* (1, 560). Наявність покликань у тексті зумовлено й такою стильовою рисою наукової мови, як точність, яка на сьогодні є однією з кваліфікативних нормативних рис наукового тексту.

Введення „чужої” мови у науково-економічних текстах І. Франка, з одного боку, вказує на зв'язок з „чужим” текстом, з другого – протиставляє іншому тексту. Роль такої вказівки в аналізованих текстах виконують відповідні сигнали дистанції, які виражають характер операції з чужою мовою в певному контексті. Це, як правило, дієслова зі значенням процесу мовлення, емоційного, інтелектуального стану – *мовити, говорити, писати, сказати, скрикнути, відповідати*. Загалом їх використання не є відображенням специфіки вживання „чужої” мови саме в науковому стилі, оскільки це властивість мови взагалі.

Отже, аналіз типів і способів входження цитати як одиниці „чужої” мови, засобу діалогізації наукового викладу в авторських економічних текстах Івана Франка засвідчують і загальні (характер тексту, його стильові параметри), й індивідуальні (комунікативні цілі й завдання автора) особливості у царині наукового текстотворення. У проаналізованих текстах цитати виконують інформативну, ілюстративну, аргументативну, оцінну функції. Коректність уведення „чужого” слова, думки забезпечують різні форми цитування.

Використана література

- БАЖЕНОВА Е. (1986): *Фактор интерпретации чужой речи в смысловой структуре научного текста* In: Функциональная стилистика: теория стилей и их языковая реализация. Пермь.
- БАХТИН М. (1997): *Собрание сочинений. Т. 5: Работы 1940-х – начала 1960-х годов*. Москва.
- ГАЛЬПЕРИН И. (1958): *Очерки по стилистике английского языка*. Москва.
- ПОЛУБИЧЕНКО Л., АНДРОСЕНКО В. (1989): *Типология цитат в художественной и научной речи* In: Филологические науки. Москва.
- РОГАЧЕВСКАЯ Е. (1989): *О некоторых особенностях средневековой цитации (на материале ораторской прозы кирилла Туровского)* In: Филологические науки. Москва.
- СВОЙКИН К. (2002): *Структурная функция цитаты в научной коммуникации* In: Традиции и новаторство в гуманитарных исследованиях. Саранск.
- СИНИЦА И. (2006): *Языковая личность ученого-гуманитария XIX века*. Киев.
- ФРАНКО І. (1984): *Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Том 44. Книга 1. Економічні праці (1878-1887). Книга 2. Економічні праці (1878-1887)*. Київ.